

עדיין צועדת יחפה על ירדנה כהן

ג'ורא מנור

כשהאקספרסיוניזם פגש את הרבוקה

המנהג הישראלי לצאת לחו"ל כדי להשתלם באמנות, ימיו כימי היישוב היהודי בארץ החדשה, מאז ראשית המאה. רק היעדים השתנו. היעדים המבוקשים ללימודים באוניברסיטה בחו"ל היו פעם - עד פרוץ מלחמת העולם השנייה - גרמניה וצרפת. אלה שביקשו תואר אקדמי בחקלאות (ובציור), נסעו לצרפת ואילו בתחומי מדעי הרוח, ועוד יותר בכל הנוגע למדע, למוסיקה ולמחול, נסעו להשתלם בגרמניה ובארצות מרכז אירופה, כגון אוסטריה ואחרות. צריך לזכור, שלרוב בני היישוב היהודי הקטן היו הורים וקרובי משפחה באירופה. ההפלגה באנייה מטרייסט שבאיטליה או מנמלי הים השחור עד ליפו או לחיפה ארכה אמנם חמישה-שישה ימים, אבל זה היה דבר שבשגרה.

דווקא ירדנה כהן, נצר למשפחה שחייתה דורות רבים בארץ, ילידת חיפה, שגדלה בואדי ניסנס ובשכונת בת-גלים, מתייחדת ברקע התרבותי שלה. בת למשפחה תרבותית, של אנשי רוח ומחנכים, אנשי טבע ומדע, אשר ההליכה ברגליים יחפות וטיולים בארץ לא היו זרים להם. המוסיקה המזרחית, התופים, המקצבים הערביים, כל אלה, היו חלק מעולמה הטבעי של הנערה, שאהבה לרקוד, מאז שהיא זוכרת את עצמה.

לקראת סיום המחזה "מותו של סוכן", מאת ארתור מילר, אומרת אשתו של הסוכן: "לבסוף, מוכרחים לשים לב לאיש כמוהו..."; אבל לפעמים עוברים חיים שלמים, עד שהמסד מתעורר, וסוף סוף שם לבו לאדם יוצר, מורה ומחנך מסוגה של ירדנה כהן. הפרס שהוענק בימים אלה לירדנה כהן, אולי לא חשוב כל כך לה עצמה, אבל הענקתו של פרס זה על מפעל חיים מזכה אותנו, אנשי המחול בישראל, מאשמה "היסטורית", של התעלמות, ושל קבלת דברים חיוביים ויצירתיים כמובנים מאליהם. בבחינת כולנו גאונים, אז על מה הרעש, כשמישהו עושה דבר מה נכון, וממשיך בכך עשרות שנים?

תכנית

דברי פתיחה: יהודה בורלא

נוף

1. נצרה וכד (נעימה עתיקה)

2. ברכת אדמה (נעימה עתיקה)

3. אמא (נעימה עתיקה)

4. צועניה (נעימה עתיקה)

5. בעלת אוב (נעימה עתיקה - עבוד לפסנתר בוסקוביץ)

הפסקה

6. אימפרוביזציות

7. סנאציליים (נעימה עתיקה)

8. תמנע (לפי מחולות פרישמן, מוסיקה: בוסקוביץ)

9. תמחוני (עבוד לפסנתר: יזהר ירן)

10. בת-גל (מוסיקה: יזהר ירן)

11. דיג (נעימה עתיקה - עבוד לפסנתר בוסקוביץ)

12. נצרה עם פגיונות (נעימה עתיקה)

תמנע:

הכתנים עוברים במחנה ישראל במדבר לאסוף עדי-זוהב, מהם יעשה להם אהרן את האלילים, הם תובעים גם מתמנע טבעת זהב, מתנת אחרונה, שהייתה לה לסגולה ולקמיע. תמנע מסרבת, אך רוח השכרון דבק גם בה. בהדרגה מתאזם ומבלי דעת הטבעת נשמשת מעל אצבעה ונוטלת על גל הזהב הגדול. דבר מה נקרע בלבה של תמנע והיא יודעת שלא תוסיף עוד לראות את בחירה עד עולם. תמנע רוקדת סביב עגל הזהב, מחוללת בסופה עד אפסית הכוחות, עד המות.

חלוצי ע"י:

יוהר ירן

אליהו יריד לוי

עובדיה מורתי

עמנואל זמיר

הצורים לתלבושות:

חיה אלטרוביץ, ת"א

החובצאה לפרעל:

סלון "חילי", חי ה

ירדנה כהן רוקדת - תוכנייה

Yardena Cohen Dances - a program

ליצור ולרקוד מחולות שהתיימרו להיות ארצישראליים. ירדנה ראתה מודעה בעיתון שבה גרטרוד קראוס מבקשת לקבל בהשאלה או במתנה עבאיות ושאר חלקי לבוש מזרח-תיכוניים, לצורך תפירת התלבושת לריקודיה התנייכיים, כגון "הגר" או "נערה מהמזרח". לירדנה ולחברתה, שעזמה התגוררה בוינה, היו כמה בדים צבעוניים שנקנו בשוק בארץ. שתי הבנות הכניסו את האוצר הזה לקרטון, הביאו אותו לסטודיו של הרקדנית והשאירו את תרומתן, בלי שפגשו את גרטרוד קראוס עצמה. הן הלכו לראות את המופע, התפעלו מיכולתה של קראוס, אבל נדהמו לראות כיצד אמנית בדרגתה הגיעה לקיטש כה גדול, שעה שנגעה בנושא תנכ"י ו/או מזרחי כביכול.

בעת שהותה בוינה ראתה ירדנה כהן מופע של ברוך אגדתי, חלוץ הרקדנים המודרניים בארץ-ישראל. "הוא היה שייך לאלה, שנולדו רקדנים". אמרה לרות אשל ("לרקוד עם החלום", תל-אביב 1991, עמ' 25). המופע של אגדתי שיכנע אותה בנכונות דרכו בחיפוש אחר סגנון משלו. בכך

מצאה גם חיזוק לחיפושיה שלה אחרי תנועה ומקצב מזרחיים, יס-תיכוניים. מוינה נסעה לדרזדן ולבסוף לברלין. אלה היו ערי הבירה של מחול ההבעה החדש, שבפי רבים נקרא אז עדיין "המחול הגרמני", בהעדר מינוח מדויק ונכון יותר. היא התקבלה לבית-הספר של גרט פאלוקה [Gret Palucca], אחת הרקדניות המודרניות המובילות, אשר ניהלה את בית-הספר שלה בדרזדן עד יום מותה, בשנות התשעים של המאה העשרים. אבל המחול החדש המרכז-אירופי לא "ישב" טוב על ירדנה. היא חשה, שסגנון זה מנסה "לדובב את הגוף בשפה זרה ומזרה לו. שהוא אינו "שלה" (רות אשל, שם, שם).

בספרה "בתוך ובמחול" מספרת ירדנה איך בשעת הופעת אורח של הנגן ההודי אודאי שנקאר שמעה את מרי ויגמן משוחחת בלחש עם פאלוקה. "הפלטטינית שלך" אמרה ויגמן והצביעה על ירדנה, "שם מקומה. בינינו זרה ילדה זו, מעולם אחר באה ואליו עליה לחזור" (ירדנה כהן, "בתוך ובמחול", תל-אביב, 1963 עמ' 13). ריקוד ברגליים יחפות היה טבעי לנערה שגדלה על שפת הים בשכונת בת-גלים. רגלה זו לא היתה הרגל היחפה שהנהיגה איזדורה דאנקן, שעה שהעיפה מעליה את נעלי הבהונות ואת שמלות הבלט המסורתיות, כאקט של מרד נגד המוסכמות. לירדנה היו המקצבים, הצבעים, התנועות והצעדים שלה, ובוודאי רגליה היחפות, מעצם מהותה, כאדם וכאמן.

"אימהות"
ירדנה כהן
"Motherhood",
Yarden Cohen

משפחתה של כהן עברה לגור בשכונה החדשה, הסמוכה לחוף הים, בת-גלים. הבידור העממי בעיר כלל מופע של קוף מאולף שנקרא בערבית "סראדן", שרקד לצלילי התוף של בעליו, בפני מתרחצי החוף ובאי השוק. ירדנה הילדה התלהבה מהמופע, ורקדה כשהיא מחקה את הקוף, להנאת הקהל. "אני קוף ואני רוצה תוף" - הכריזה.

בגיל 14 הגיעה כהן לתל-אביב, ללמוד בסמינר למורים. אבל מה שבאמת העסיק אותה היו המחול והמוסיקה. ירדנה היתה מראשוני "המחנות העולים", תנועת נוער שממנה יצאו מייסדי קיבוץ בית-השיטה. אתם יצאה לחדרה, ליישב ביצות (שלטענת "ההיסטוריונים החדשים" לא היו קיימות, אלא בתעמולה הציונית...), והספיקה לחלות בקדחת. בערבים היתה רוקדת על בימה מאולתרת משולחנות צריף חדר האוכל. אחד מחברי הקבוצה, שמריה צמרת, שראה אותה מחוללת מדי ערב, הציע לה לנסוע לאירופה, להשתלם במחול. לשם כך אף השיג למענה סכום כסף.

השתלמות באירופה

שנות ה-20 היו תור הזהב של המחול החדש, ההבעתי, שמנהיגיו היו פון לאבאן [Von Laban] ומרי ויגמן [Mary Wigman]. בשנת 1929 הגיעה ירדנה לוינה, במטרה המוצהרת ללמוד גידול דבורים, מקצוע מעשי ומועיל. בוינה, באקדמיה הממלכתית למוסיקה, כבר היתה מחלקה למחול מודרני. זה כשלעצמו היה משהו בלתי רגיל, כי המחול האקספרסיוניסטי היה עדיין בגדר מהפכה ומרד נגד הבלט הקלאסי והממסדי. בראש המחלקה דאז, עמדה הרקדנית גרטרוד בודנוויר [Gertrud Bodenwieser]. בוינה נפגשה ירדנה עם המופעים של גרטרוד קראוס, שהיתה בשיא הקריירה שלה באירופה. עוד לפני מסע-המופעים הראשון של קראוס בארץ-ישראל, שהתקיים בשנת 1931, היא ביקשה

עדן צועדת יחפה

מעין-דור", "בת-יפתח" או "הגר", מחול שעליו נכתב בתוכנית: "לולא גורשה עם תינוקה למדבר ... אולי היה שלום באוהל"; הערה אקטואלית, שנאמרה בשנות ה-30... בריקודים של ירדנה, לא רק ב"פרא למוד מדבר" (פרא, במשמעות חמור בר), היה מרכיב פראי, עז. כגון ב"הדייג" הזכור לי (ממופע שלה שראיתי כנער בקיבוץ), על רקיעותיה ורשרוש הצדפים ברשתות שעטתה כתלבושת. או "הכד", בו היא רוקדת מחול אל השמש, כדבריה.

הציבור בכללו לא תמיד התייחס לאמנות המחול ברצינות. ירדנה מספרת על פגישתה, בעת לימודיה באירופה, (בוינה אני מניח) עם יעקב חזן, מנהיג מפ"ם, שאמר לה: "רקדנית! לפני מי את חושבת שתרקדי? אולי לפני בעלך...". אבל בשנת 1937 התקיימה בתל-אביב תחרות ארצית של מחול אמנותי, בה זכתה ירדנה בפרס הראשון. היא הופיעה בתחרות עם "מחול החתונה", "המקוננת", "בעלת האוב" ו"נער מן הכפר". אחרי התחרות, ניגשה אליה גרטרוד קראוס ואמרה בעברית המיוחדת לה: "הקטנה הזו שכך רוקדת, ואצלי לא היתה!": זה היה בגדר הכרה דה-יורה מצדה של הגברת הראשונה.

כיצד הפכו המחולות ל"עממיים"

שנות מלחמת העולם השנייה לא היו תקופה של העדר יצירה אמנותית בארץ-ישראל. התותחים ירו, אבל המוזות לא שתקו, מכל מקום בארץ, ששימשה מעין מחנה-נופש תרבותי למאות אלפי חיילי בנות-הברית, ששירתו במדבר המערבי ובמצרים וביתר ארצות המזרח הקרוב. בזכות החיילים הללו וצרכיהם השונים, התפתחה בארץ לא רק תעשייה, שעמדה לשירות המאמץ מלחמתי, אלא גם תרבות, מאחר שהקהל הפוטנציאלי גדל לפתע מאוד.

קיבוצים ומושבים ביקשו לחגוג תאריכים חשובים וציוני דרך, כגון מועד עלייתם על הקרקע או קידוח באר. ירדנה כהן היתה מראשי הכוריאוגרפים שנתבקשו ליצור ולביים חגיגות עממיות לרגל האירועים הללו, שכללו משתתפים מכל הגילים, המוני צופים ואמצעים "אמנותיים" לא שגורתיים, כגון טרקטורים, מכונות חקלאיות, ממטרות וכו', שהיו לכלים אמנותיים כמעט על כורחם. כך עיצבה מופע חג

ירדנה חשה שויגמן צודקת. היא שבה ארצה בשנת 1933. בתקופה ההיא בארץ, ממש כמו באירופה ובאמריקה, הדרך המעשית והמקובלת ביותר לביצוע מופעי מחול חדיש היתה רסיטל הסולו. זה תאם הן את הכוונה הרגשית של האקספרסיוניזם, דהיינו, הבעת ה"אני" של היוצר, שהוא על פי רוב גם המבצע, והן את האחדות בין היוצר למבצע; עם זאת, כמעט שלא נדרשה השקעת משאבים כלכליים, שלא עמדו לרשות היוצרים, בעיקר היוצרות. המחול המודרני היה באותה תקופה כמעט מונופול נשי.

ירדנה הופיעה בריסיטלים שלה לא רק בחיפה ובתל-אביב, אלא גם בקיבוצים ובמושבים רבים. במקום הפסנתר, ששימש לרוב ככלי ליווי מוסיקלי למחול המודרני, היא מצאה לעצמה שניים, שלושה נגנים, אמנים מומחים לנגינה במיני תופים וכלים אחרים מן התזמורת של המוסיקה הערבית (מה שנחשב בשנים האחרונות, בישראל של סוף המאה ה-20 כהשג גדול, שהפוליטיקאים והאמנים המזרחים משתבחים בו). המקצבים הבסיסיים האירופאיים (ארבעה רבעים או שלושה רבעים) לא היו המקצבים הטבעיים שלה ושל נגינה. הם חשו בבית, דווקא במקצבים המזרחיים, הלא-סימטריים, של המוסיקה הערבית, שהוסיפה תבלין ריתמי חריף לריקודיה של ירדנה.

מלבד כלי התזמורת המזרחית הרבתה ירדנה להשתמש בצלילים שנוצרו על ידי אצטודות שענדה לקרסוליה, צדפים (במחול "הדייג"), ותוף הטמבורין, שניגנה בו תוך כדי מחול. המחולות שלה עסקו בנושאים "תנכיים", כגון "חוה בגן עדן", "חנה בשילה", "בעלת האוב

ירדנה כהן בתערוכת התנ"ך
Yardena Cohen in the Bible Exhibition

ביכורים עבור קיבוץ עין-השופט. בניגוד לגישתה של גורית קדמן, למשל, ירדנה לא הסכימה שיצירתה תהפוך ל"מחול עממי". לכן לא בנקל השתכנעה להופיע בריקודים שיצרה בפסטיבל דליה הראשון (בשנת 1944). אבל מה לעשות, ורקדניה הקיבוצניקים אהבו אחדים מהמחולות שיצרה, והפכו אותם למחול-עם, הנרקד במסיבות חברתיות. בעצם, התופעה של מחול שנוצר על-ידי אמן מחול מקצועני, ההופך לבסוף, בשל חיבת הרוקדים אליו, למחול עממי, כביכול אנונימי, ידועה גם מתקופות אחרות (כגון ראשית הבלט במאה ה-16), ומאוצות שונות, למשל, בין תושביה המקוריים של אוסטרליה. לבסוף השתכנעה ירדנה, ומחולותיה השתלבו במופעים העממיים. כמה מאלה חביבים על הרוקדים ריקודים ישראליים גם כיום, כגון "מחול עובדיה", שנקרא כך על שמו של אחד מנגניה הנאמנים של ירדנה, שליווה את מופעיה זמן רב.

ירדנה גם עודדה מלחינים "מקומיים", כגון יזהר ירון בעין-השופט או אורי גבעון בשער-העמקים לחבר מוסיקה מקורית עבור המופעים ההמוניים שעיצבה. בשנת 1945, לכבוד חג העשור של קיבוץ שער-העמקים, היושב במפגש בין עמק זבולון ועמק יזרעאל, באותו אזור שבו הובס סיסרא על ידי ברק - ביימה ירדנה מופע שהתרחש לא על הבמה, אלא בשדות ממש, עם ההרים סביב, ועדר צאן מאחד הכפרים הערביים הסמוכים רועה ברקע. התנועה הלמה את המקום, והתחושה שהסיפור התנ"כי אכן שייך לנוף הזה היתה משכנעת ביותר. אני זוכר מופע, שהיתה בו הרמוניה מושלמת בין התנועה, המוסיקה, הנוף והתוכן הספרותי, ללא המסגרת הבימתית המלאכותית משהו, שניכרה ב"מסכתות" החג האחרות.

הריקוד המרפא

זמן רב לפני שהמונח תרפיה בתנועה נעשה מקובל, כפי שהפך להיות במחצית השנייה של המאה ה-20, הלכה ירדנה כהן בכיוון חדש זה, שבו נעשה שימוש באמנויות לצרכי חינוך וטיפול בבעיות נפשיות ורפואיות. היא עסקה בחינוך, והסטודיו שלה בחיפה זכור לרבים, שנחשבו לילדים "בעייתיים", כמקום מקלט, בו לא חשו בתסכולו של הילד החרגי, שהמשפחה או הפדגוגים מנסים ליישר על-פי הסרגלים המכניים של החינוך הפורמלי.

מאות חניכים, שאחדים מהם היו ליוצרים ומבצעים ידועי שם במחול הישראלי, כגון ירון מרגליון, ואנשים שלא הפכו את המחול למקצוע, מעידים שפגישתם עם ירדנה היתה נקודת מפנה בחייהם. ירדנה לא משתמשת במונח תרפיה (בצדק, לדעת) כי אם במונח "הריקוד המרפא". משמע, המחול אינו אמצעי עזר, אלא עצם העיסוק ביצירתיות ובתנועה הוא-הוא הגורם לשינויים בתחושתו של הרוקד. דרך התנועה הריקודית והמקצבים מתפתח האדם הצעיר ויחסיו עם הסביבה משתנים לטובה.

פרס שר המדע התרבות והספורט הוענק לרקדנית ירדנה כהן שלא מכבר חגגנו את יום הולדתה ה-90.

למעלה ובאמצע: תלמידים בסטודיו של ירדנה כהן
למטה: "תמנע", ירדנה כהן

Top and middle: Students in Yarden Cohen's dance studio
Bottom: "Timna", Yarden Cohen

ירדנה כהן
Yarden Cohen dances